

Фінансова складова у дослідженнях академіка І.І. Лукінова

Наукову діяльність І.І. Лукінова умовно можна поділити на два етапи. *Перший* – охоплює 1960-1990 роки, коли відбувалося в основному становлення фінансових відносин у сільському господарстві. Він характерний тим, що Іван Ілларіонович брав безпосередньо участь у здійсненні реформ в аграрному секторі, а по окремих із них був їх ідеологом.

Другий період, починаючи з 1990 року й і до кінця його життя, характеризується тим, що в силу як об'єктивних, так і суб'єктивних причин Іван Ілларіонович уже не брав активної участі у реформуванні аграрного сектору, не мав впливу на його здійснення, хоча наукове дослідження з цієї проблематики не припинив до тих пір, поки мав сили.

Характеризуючи першу половину наукової діяльності Івана Ілларіоновича, слід, насамперед, відзначити його принципову об'єктивну оцінку ситуації, яка мала місце до 1960 року, коли власне й розпочалися реформи в сільському господарстві.

Відносини, які діяли до цього часу, вчений характеризує як систему *своєрідного натурального оброку*, коли селяни здійснювали *обов'язкові натуральні поставки сільськогосподарської продукції* за заготівельними цінами, які не відшкодовували і четвертої частини витрат. Така система не забезпечувала навіть просте відтворення, тому діяла на примусовій основі. Основним джерелом селянських доходів були особисті господарства. На цьому трималися й штучно занижені роздрібні ціни на продукти харчування. За таких відносин про еквівалентність обміну не могло бути і мови.

Зароджуватися фінансові відносини в сільському господарстві, на думку Івана Ілларіоновича, розпочалися після введення *закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію*. Вони більшою мірою покривали

витрати виробництва, тому вже більшість господарств мали прибуток.

Наступний етап розвитку економічних відносин у сільському господарстві пов'язаний із відміною обов'язкових поставок та переходом повністю на державну закупівлю сільськогосподарської продукції. За таких умов розширилася *сфера товарно-грошових відносин*: від натуральної оплати перейшли до грошової, від авансування виробничої діяльності - до кредитування. Став визначатися фінансовий результат у колективних господарствах.

Однак і в таких умовах повна еквівалентність товарообміну між промисловістю та сільським господарством не досягалася. Обмеженість доходів у сільськогосподарських підприємствах унаслідок заниження закупівельних цін відшкодовувалося державою - бюджетними дотаціями, наданням дешевих кредитів, зниженням податкових платежів. Останні позиції перебільшено рекламувалися як велика державна допомога.

У діяльності сільськогосподарських підприємств поступово, крім цін, все більшого значення набувають *кредити, податки, бюджет, тобто фінансові складові економічного механізму*. Відповідно виникла потреба у глибшому й системнішому дослідженні цих процесів, їх впливу на економіку сільського господарства. Саме це першим відчув Іван Ілларіонович, тому за його ініціативою був започаткований на той час у Науково дослідному Інституті економіки і організації сільського господарства цей напрям досліджень. Був створений сектор "Фінансів і кредиту в сільському господарстві" (а потім з'ясувалося, на той час такий науковий підрозділ був єдиний у Союзі).

Саме у цей період формується *бачення фінансів як системних важелів* для плано-мірного впливу на темпи й пропорції розвитку сільськогосподарського виробництва, як

еквівалентної форми зв'язку сільського господарства і промисловості, що здійснюється державою в умовах товарно-грошових відносин. Враховуючи це, за ініціативою Івана Ілларіоновича проводиться перша Всесоюзна науково-практична конференція на тему "Удосконалення фінансів колгоспів і радгоспів" за участю відомих учених колишнього СРСР у галузі аграрних фінансів, провідних спеціалістів із цієї проблеми на союзному рівні.

Конференція підтвердила, по-перше, своєчасність винесення для обговорення на такому високому рівні проблеми фінансових відносин в аграрному секторі; по-друге, важливість цієї проблеми для аграрного сектора економіки, особливо в умовах повного розрахунку, введення якого передбачалося також для сільськогосподарських підприємств; по-третє, конференція прийняла рекомендації щодо визначення перспективних напрямів дослідження фінансових проблем і розв'язання практичних завдань, що стоять перед сільським господарством в умовах запровадження нової системи планування й економічного стимулювання.

У подальшому найсуттєвіші зміни щодо фінансових відносин у сільському господарстві пов'язувалися саме з цією економічною реформою (під назвою "Нова система планування і економічного стимулювання"), яка в суспільстві сприймалась як «косигінська». Оскільки жорстка директивна система почала "пробуксовувати" внаслідок відсутності у суб'єктів господарювання достатньої заінтересованості в кінцевих результатах своєї діяльності, вирішено було підсилити таку заінтересованість економічними методами переведенням їх на повний госпрозрахунок (самокупність і самофінансування). З урахуванням зазначеного, підрозділом фінансів був сформований план науково-дослідних робіт "Вдосконалення взаємовідносин колгоспів та радгоспів з фінансово-кредитною системою в умовах повного госпрозрахунку".

Оскільки в нових умовах для радгоспів запроваджувалася плата в фонди, досліджували доцільність узгодження нормативу плати за основні фонди сільськогосподарського призначення з іншими економічними

важелями, а саме ціновим механізмом і банківським кредитуванням.

В умовах реформування порядку оподаткування прибутку, в колгоспах розробляли методичні підходи стосовно визначення розміру фонду оплати праці, диференціації податкових ставок з оподаткованого чистого доходу.

Для підвищення ефективності використання фінансових ресурсів, акумульованих у страхових фондах, обґрунтовували доцільність уніфікації страхового обслуговування колгоспів, поклавши в основу страхового відшкодування ту фактичну вартість зруйнованих матеріально-речових факторів виробництва, в якій вони виступають у кругообороті, а стосовно страхування сільськогосподарських культур доцільність дотримання принципу граничної відповідності, який передбачає здійснення страхових виплат у випадках, коли вартість одержаного врожаю у закупівельних цінах нижча рівня виробничих витрат.

Однією із суттєвих особливостей формування фінансових ресурсів радгоспами в нових умовах було переведення їх із бюджетного фінансування на кредитне забезпечення. Щодо кредитування капітальних вкладень, то це мало підвищити заінтересованість суб'єктів господарювання у забезпеченні розширеного відтворення основних фондів мінімальними фінансовими ресурсами, для чого було запропоновано уніфікацію умов надання кредитів на централізовані та нецентралізовані капітальні вкладення й запровадження розміру банківських відсотків залежно від цільового призначення позики.

При функціонуванні в умовах повного розрахунку (на принципах самостійності та самофінансування) доведена необґрунтованість існування розбіжностей у кредитуванні колгоспів і радгоспів; зокрема, порядку стягнення позик у несприятливі роки, надання відстрочки в погашенні незабезпеченої заборгованості по позиках, надання кредиту на збільшення вартості продукції, на заходи з меліорації.

Встановлено, що за існування суттєвих відмінностей в економічному розвитку й умовах господарювання сільськогосподарських підприємств у межах природно-

економічних зон, областей та адміністративних районів вирівнювання економічних можливостей розширеного відтворення тільки диференціацією цін суперечить основам ціноутворення. Поряд із ціновим механізмом планового перерозподілу доходів обґрунтовано доцільність застосування прямих платежів сільськогосподарськими підприємствами в централізовані фонди фінансових ресурсів і виділення бюджетних асигнувань для вирівнювання умов сільськогосподарського виробництва.

Запропоновано об'єднати платежі в централізований фонд соціального забезпечення та прибутковий податок в єдиний платіж – прибутковий податок з колгоспів і визначено методичні підходи до його справляння, зокрема, особливостей визначення об'єкта оподаткування, ставок податку, джерел сплати. Окреслено також напрями вдосконалення бюджетування радгоспів із метою посилення впливу плати за фонди на величину фондів економічного стимулювання.

Для стимулювання розвитку міжгосподарської кооперації з фінансово-кредитних позицій удосконалено методичні підходи до розподілу прибутку між учасниками кооперації, формування фондів економічного стимулювання та здійснення платежів до бюджету.

Для практичного запровадження таких механізмів у сільське господарство була виконана певна методологічна й методична робота. В результаті намітилися позитивні зрушення. Проте, як завжди, реформування було згорнуто і розпочався новий етап серйозніших змін, спочатку у вигляді "перебудови", а потім уже трансформації суспільства в цілому.

При загальній оцінці ринкових реформ Іван Ілларіонович, на нашу думку, виходив із результатів дискусії з питань методів ринкового реформування в постсоціалістичних країнах, яка відбулася на великому форумі вчених-економістів міжнародної економічної асоціації в 1992 році.

У наукових доповідях багатьох західних та вітчизняних учених на цьому форумі були піддані аргументованій критиці теоретичні концепції, методи й засоби, запропоно-

вані Міжнародним валютним фондом (МВФ) країнам, що реформують свої економічні системи. Відзначалося, що ці рекомендації неминуче призведуть до економічного занепаду.

МВФ та Світовий банк реконструкції і розвитку зайняли й здійснювали щодо цих країн однозначну політику жорсткого диктату, загрожуючи покарати неслухняних відмовленням у фінансуванні та кредитній допомозі. У проведенні ринкових реформ їхні уряди де-факто були позбавлені можливості приймати самостійно банківсько-фінансові рішення. Економічна політика значної кількості держав визначається єдиним політичним шаблоном МВФ. Ніяких серйозних наукових обґрунтувань цей шаблон не має, а амбіціозність щодо вимог його обов'язкового дотримання призводить до соціально-економічного руйнування величезного економічного простору [1, с. 122-123].

Іван Ілларіонович звертав увагу на те, що, як показує попередній (1992-1999 рр.) досвід, спроби негайного реформування сільського господарства шляхом архіреволюційної трансформації діючих на той час господарських систем (колгоспів і радгоспів) без елементарних економічних передумов для формування конкурентоспроможних, продуктивніших нових, не принесли позитивних результатів. У міру скорочення суспільного сектора сільського господарства відповідно знижує темпи розвитку й приватний сектор, який у нинішніх умовах, не маючи вільного доступу до кредитних та технологічних ресурсів, втрачає свої потенційні можливості активної дії фактор приватної власності на стимулювання інтенсивності ручної й низькомеханізованої ручної праці. А саме на це робиться примітивний розрахунок ефективності "дрібнопорцілярної економіки" в умовах технічного прогресу XXI століття [1, с.285-286].

Зверталася увага на те, що масова фермиризація на базі приватної власності, за відсутності належних інвестицій, технічних засобів з одночасною ліквідацією державних і колективних господарств, загрожує спадом національного товарного виробництва продукції сільського господарства та продовольства. При цьому неминуче збільшиться

безробіття на селі, в тому числі й серед фахівців аграрного профілю.

Підкреслювалося, що внаслідок таких дій може бути порушений також оптимальний принцип сполучення великого (нині більш адаптованого) і дрібного виробництва та бізнесу із відповідним штучним виключенням з господарського обороту продуктивних сил суспільного господарства без одночасного приросту їх у приватному секторі. Інакше кажучи, руйнування і далі випереджатиме творчі процеси [1, с. 407].

Не слід забувати, зазначав Іван Ілларіонович, вже давно відомо, що стала елементарною істина про те, що технічно незброєна праця має необмежені можливості й ефективність. Вихід за ці межі в зону надексплуатації праці призводить до неминучої деградації, передчасного старіння і вимирання робочої сили [1, с. 286].

Стимувальними факторами стабілізації й розвитку АПК є низький рівень дохідності товаровиробників, обмеженість і навіть відсутність внутрішніх накопичень на технічне оновлення, дороговизна кредитних ресурсів, гостра фінансова дефіцитність, невпорядкованість розрахунків та платежів. При цьому в особливо важкому становищі опинився суспільний сектор, який формує свої доходи під впливом біржових контрактів, які складаються не на користь інтересів селян [1, с. 290-291].

Роблячи висновок щодо наслідків реформ, що здійснювалися, Іван Ілларіонович зазначав, що можна з високим ступенем вірогідності констатувати той очевидний факт, що складові ринкової реформи у її неокласичному розумінні були приведені у точну відповідність з вимогами й принципами новоявлених пророків економічного врятування нових держав постсоціалістичної епохи.

Загострення кризи відбувалося саме внаслідок активного виконання під виглядом ринкових реформ вимог дилетантів - реформаторів в інтересах обмеженого кола мафіозно спекулятивних структур методами і засобами, які нічого спільного не мали з науковим підходом. Процес реформування здійснювався безсистемно та хаотично, що,

власне й обернувся руйнівним впливом [1, с. 65].

Однозначне твердження про те, що всі державні господарські системи менш ефективні та конкурентоспроможні порівняно з приватними, не відповідає істині, як і протилежні твердження, що високоефективні й конкурентоспроможні тільки приватні, або тільки державні. Результати визначаються не лише формами власності та господарювання, а сукупністю факторів суб'єктивного й об'єктивного характеру [1, с. 47].

Не досягла своєї стратегічної мети, на думку Івана Ілларіоновича, і задача реформування фінансової системи держави, недосконалою для періоду виходу із глибокої кризи виявилася цінова й податкова політика, стимулююча і гальмівна роль якої загальновідома.

Викладаючи своє бачення щодо наступних дій в умовах, що склалися, Іван Ілларіонович вважав, що, насамперед, потрібні розробки та здійснення відповідних проектів господарського формування й розвитку на основі фінансово-матеріального фундаменту. Інакше це не більше ніж ілюзії, або авантюризм.

Щодо конкретних дій рекомендації академіка І.І. Лукінова полягали у зосередженні зусиль на таких основних напрямках.

По-перше, максимально ефективно використати уже накопичений раніше основний капітал, припинивши його розграбування та руйнування. Процеси приватизації виробничих об'єктів повинні здійснюватися за критерієм ефективності післяприватизаційного їх використання.

По-друге, повернути економічний механізм регулювання доходів і витрат товаровиробників у напрямі забезпечення нормативного відтворювального процесу. Поряд із регулювальною функцією ринку, держава повинна посилити законодавче регулювання і контроль через банківсько-фінансову систему за процесами грошового обігу, платіжною дисципліною, підтримкою розвитку пріоритетних сфер шляхом активного використання цінового, кредитного податкового й бюджетного механізмів.

По-третьє, спрямовувати промисловість України на першочергове забезпечення по-

треб АПК, випуск конкурентоспроможних технологічних систем для рослинництва і тваринництва.

По-четверте, запровадити більш чітку та жорстку систему макроекономічного регулювання й управління, враховуючи особливості її дії в АПК та зокрема у сільському господарстві. Ніяка анархія у складних суперечливих процесах перехідної моделі здійснення як суспільних, так і аграрних реформ неприпустима.

По-п'яте, активізувати політику захисту внутрішнього продовольчого й технологічного ринку від зовнішньої експансії, що паралізує національне виробництво та внутрішні ринки.

По-шосте, максимально адаптувати фінансово-кредитну систему до умов агропромислового виробництва щодо:

податків – у напрямі посилення стимулюючої їх дії, особливо стосовно ефектив-

ності використання сільськогосподарських угідь;

кредитування – створення системи забезпечення сільськогосподарських виробників кредитними ресурсами у т. ч. реформуванням кредитної інфраструктури в напрямі створення кооперативних, земельних, іпотечних банків, агрофінансових груп, кредитних спілок;

державної підтримки – обґрунтування її об'єктивності для сільськогосподарського виробництва й опрацювання ефективних механізмів її реалізації на практиці.

На жаль, більшість наукових розробок, рекомендацій Івана Іларіоновича Лукінова не використано при переході економіки аграрного сектору країни на ринкові засади. Враховуючи те, що його наукова спадщина з питань аграрної економіки та економіки загалом невичерпна, тому і в подальшому повинна становити невід'ємну частину скарбниці вітчизняної науки.

Список використаних джерел

1. Лукинов И.И. Эволюция экономических систем. – М.: ЗАО Изд-во «Экономика», 2002. – 568 с.
2. Лукинов И.И. Вибрані праці. У 2-х книгах. Кн. 1. ННЦ ІАЕ, 2007. – 816 с.
3. Лукинов И.И. Вибрані праці. У 2-х книгах. Кн. 2. – ННЦ ІАЕ, 2007. – 794 с.

***М.Я. ДЕМ'ЯНЕНКО, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач відділення фінансів, обліку та інвестицій
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»***

* * *